

Jak tłumaczyć uczniom problematykę wojny, migracji i uchodźstwa?

Urszula Markowska-Manista

Wstęp

Tematyka **wojny, migracji i uchodźstwa** od dawna jest obecna w polskich programach nauczania na różnych etapach edukacji. Stanowi istotny element edukacji obywatelskiej, globalnej, międzykulturowej i edukacji dla pokoju. Dotyczy wiedzy, emocji oraz nastawienia do świata i ludzi zarówno wśród uczniów, jak i nauczycieli. Obie te grupy są bowiem częścią społeczeństwa i nie żyją w oderwaniu od rzeczywistości.

Wojna, migracja i uchodźstwo to trzy bardzo **wrażliwe pojęcia** wpisujące się w tzw. **trudną wiedzę**... Ich wrażliwość dotyczy:

- **emocjonalnego nacechowania** naszych (oraz naszych uczniów) reakcji i skojarzeń;
- **kontekstu, czasu i miejsca** (kiedy, gdzie, jak blisko lub jak daleko geograficznie i kulturowo mają miejsce wydarzenia, a także jak często i w jaki sposób media przekazują nam informacje na ten temat);
- **grupy** (kto doświadcza tych procesów: znana nam czy nieznana, bliższa czy dalsza kulturowo grupa, społeczeństwo lub naród);
- **doświadczeń** (jak mocno identyfikujemy się z doświadczeniami tej grupy lub grup, społeczeństwa czy narodu; jak te doświadczenia wpływają na naszą codzienność, na poczucie naszego bezpieczeństwa; czy pośrednio bądź bezpośrednio na nas oddziałują).

Wojna, która rozpoczęła się 24 lutego 2022 roku, oraz związane z nią migracja i uchodźstwo dotknęły i dotyczą bardzo zróżnicowanych grup dzieci i dorosłych: Ukraińców ukraińskojęzycznych i rosyjskojęzycznych, osób z Ukrainy

pochodzenia romskiego, z rodzin wielonarodowych (np. ukraińsko-białorusko-rosyjskich, ukraińsko-ormiańskich, ukraińsko-białoruskich, ukraińsko-rosyjskich), osób, które były migrantami i przesiedleńcami wewnętrznymi w Ukrainie przed wybuchem wojny (np. po aneksji Krymu). Są to jednocześnie procesy o dalekim zasięgu, które mają wpływ na mieszkańców sąsiednich krajów, a więc i na nas – osoby mieszkające, pracujące i uczące się w państwie graniczącym z Ukrainą, którego wschodnia granica jest jednocześnie granicą Unii Europejskiej. Procesy te dotyczą również mieszkańców odległych państw, m.in. tych, które wspierają i przyjmują uchodźców lub są zależne ekonomicznie (np. z uwagi na import zboża przez Morze Czarne – państwa Afryki Północnej i Bliskiego Wschodu). Wszystkie te zjawiska są ważne dla zrozumienia sieci globalnych i lokalnych powiązań.

Znając kontekst i demografię swojej klasy (kim są nasi uczniowie, skąd pochodzą geograficznie, jakie cechy ich wyróżniają, jakie różnicują, a jakie łączą), warto przemyśleć i wypracować **własne podejście** do rozmowy z młodymi ludźmi. Dobrze jest **zmapować wsparcie**, jakie jako nauczyciele dostajemy w szkole (od kogo, w jakiej postaci, kiedy, co i w jakim zakresie mogę otrzymać), i przygotować się do dyskusji na temat migracji, uchodźstwa i wojny, bazując na modelu integracji edukacyjnej stworzonym przez Centrum Edukacji Obywatelskiej. W przygotowaniu warto uwzględnić własny, znany kontekst, np. jeżeli jesteśmy polskimi nauczycielami – sytuację Polaków jako uchodźców, migrantów, reemigrantów i repatriantów podczas I i II wojny światowej, do transformacji w XX w., do wejścia Polski do Unii Europejskiej w 2004 r. i po tym wydarzeniu.

Zastanów się nad odpowiedziami na poniższe pytania¹:

- Czy w szkole, w której uczę, mam przestrzeń, aby tłumaczyć uczniom problematykę wojny, migracji i uchodźstwa? (uwarunkowania, kontekst)
- Czy mam odpowiednią wiedzę i znam różnorodne zasoby, źródła, z których mogę skorzystać, aby tłumaczyć uczniom problematykę wojny, migracji i uchodźstwa? (zasoby)
- Jakimi sposobami i metodami mogę tłumaczyć te zagadnienia w klasie szkolnej? (strategie, metody)
- Jak poradzę sobie z tłumaczeniem uczniom tej problematyki na lekcji, którą chcę przeprowadzić? Kto może mnie w tym wesprzeć? (pomysły, rozwiązania oraz tworzenie sieci wsparcia)
- Jakie dostrzegam wyzwania, jakie mam obawy i dylematy związane z realizacją tych tematów w klasie szkolnej? (uwarunkowania i poszukiwanie rozwiązań)
- W jaki sposób uwrażliwiam uczniów na zróżnicowane perspektywy analizy podczas realizacji zajęć na temat wojny, migracji i uchodźstwa? (realizacja celów)
- Jakie rezultaty chcę osiągnąć, pracując z uczniami nad analizą problematyki wojny, migracji i uchodźstwa w klasie szkolnej? (realizacja celów, oczekiwane rezultaty)

¹ Pytania stanowią zmodyfikowaną wersję pytań z Narzędziownika: https://sisu.ut.ee/sites/default/files/sensiclass/files/2022.06.15_guidance_material_pl_a4.pdf [dostęp: 20.01.2023].

Rozmawiać w sposób przemyślany i właściwy, czyli jaki?

Podobnie jak w przypadku wszystkich trudnych tematów warto **słuchać i traktować z szacunkiem** nadawców i odbiorców komunikatów (uczniów i pracowników szkoły), dawać **przestrzeń** do wypowiedzi i dyskusji, ale nie wchodzić w rolę psychologa czy terapeuty, jeżeli nimi nie jesteśmy. W takich rozmowach istotny jest również poziom rozwoju i wiek uczniów, ich specjalne potrzeby edukacyjne oraz kulturowe, społeczne, narodowe i językowe zróżnicowanie w klasie szkolnej, w tym w oddziale przygotowawczym. Rozmowa o wojnie wygląda zupełnie inaczej w relacji nauczyciela z uczniami szkoły średniej, a inaczej w przypadku szkoły podstawowej. Inaczej w klasie z dziećmi z Polski, Ukrainy, Białorusi i Federacji Rosyjskiej, a inaczej w takiej, w której młodzi ludzie pochodzą z Polski, Syrii, Wietnamu i Ukrainy, a część ma doświadczenie wielokrotnej migracji.

Przy tego typu rozmowach należy wziąć pod uwagę potrzeby społeczne i emocjonalne – własne oraz uczniów polskich i z doświadczeniem migracji. Co to oznacza? Poniżej przedstawiam kilka wskazówek:

1. Warto **dostosowywać strategie i metody pracy z uczniami do poruszanej tematyki**, np. młodzi ludzie pracujący w małych grupach zazwyczaj chętniej niż na forum klasy dzielą się swoimi opiniami, refleksjami i wątpliwościami oraz częściej stawiają pytania.
2. W każdej grupie wiekowej uczniów warto przeanalizować, jakiego typu strategii progresywnych² można użyć i w jakiej konfiguracji je zastosować:
 - Mogą to być **strategie emocjonalne**, w których realizując wspólne aktywności manualne i fizyczne, staramy się zredukować obciążenia emocjonalne i poprzez pracę zespołową wspieramy każdą zaangażowaną w nią osobę.
 - Możemy też wybrać **strategie zadaniowe** bazujące na indywidualnych i grupowych zasobach oraz wybieraniu innych źródeł nauki niż podręczniki. Takie strategie sprzyjają budowaniu poczucia skuteczności i sprawstwa poprzez akcje na rzecz innych oraz działania informacyjne skierowane do szerszej społeczności szkoły czy miejsca zamieszkania.
3. W przypadku młodszych dzieci warto zachować uważność na nie same w codziennych szkolnych relacjach. Powinniśmy dostrzegać, na ile najmłodszy widzą i słyszą informacje z zakresu trudnej wiedzy (wojna, migracje, uchodźstwo) oraz czy je rozumieją. Następnie (zwracając uwagę na ich pytania) możemy proponować dzieciom aktywności, które będą okazją do bezpiecznej rozmowy o tym, jak sobie radzić z emocjami w takich sytuacjach. Mogą to być gry planszowe z historiami lub baśnie i bajki – dzieci dopowiadają do nich zakończenie, które ilustrują swoimi rysunkami, a następnie wspólnie omawiają. Tematyka gier i baśni może być wspólną

² Strategie progresywne umożliwiają pracę od ogółu do szczegółu, a więc wdrażanie (np. przy pomocy małych kroków) działań nakierowanych na przekazywanie wiedzy, która będzie coraz bardziej szczegółowa. Poprzez te strategie zachęcamy uczniów do refleksji nad dyskutowaną wiedzą i angażowania się we wspólną dyskusję, tak aby budować dialog i współpracę.

decyzją klasy. Można zapytać uczniów o ich pomysły i doświadczenia, o książki lub gry, które znają, a potem wybrać te, które będą pomocne w rozmowach na tematy z obszaru trudnej wiedzy.

4. Nieignorowanie trudnych emocji uczniów, czyli niezbywanie ich, lecz tłumaczenie z odwołaniem do faktów, może być pomocne w oswojaniu się z nowym kontekstem. W przypadku najmłodszych dzieci można użyć lalki, pacynki czy misia – postaci ze świata bajek lub zwierząt. W ten sposób przenosimy komunikację na dodatkowego narratora, np. Kubusia Puchatka lub psa Patrona. Warto wykorzystać takie formy zabawy (np. teatrzyk, pracę metodą projektu nad wspólnym układaniem puzzlami układanki), które dadzą przestrzeń do rozmowy i w których dzieci poprzez swoje uczestnictwo będą mogły się nauczyć czegoś nowego.
5. W przypadku pracy z uczniami starszych klas szkoły podstawowej i szkoły średniej możemy sięgać głębiej do tematyki trudnej wiedzy i posiłkować się np. tematyczną literaturą, filmem³ i materiałami dydaktycznymi (por. materiały CEO). Młodzi ludzie mogą wspólnie bądź indywidualnie czytać i analizować źródła, a następnie razem je omawiać, aby zobaczyć jak odbierają świat, którego są częścią. Zachęcając uczniów do analizy i oceny zróżnicowanych źródeł wiedzy o wojnie, uchodźstwie czy migracji, możemy bazować na metodzie stawiania obiektywnych pytań (opisujących tak zwany zewnętrzny kontekst i dający się zweryfikować stan rzeczy, a nie subiektywne odczucia nauczyciela). Młodzi ludzie będą (w parach czy zespołach) przy pomocy źródeł szukać odpowiedzi i je uzasadniać. Możemy też odwrócić tę sytuację i na bazie prezentacji oraz omówienia konkretnego tematu zaprosić uczniów do zastanowienia się nad ich własnymi, obiektywnymi pytaniami do danego obszaru wiedzy.

W rozmowie ważna jest nie tylko **lokalna perspektywa** miejsca, w którym mieszkamy i pracujemy, w którym dzielimy przestrzeń edukacji i czasu wolnego z osobami z doświadczeniem migracji i uchodźstwa. Liczy się także **globalna perspektywa**, czyli zwracanie uwagi na to, że podobne procesy mają miejsce zarówno w naszej, jak i w innych częściach świata i że jesteśmy ze sobą połączeni siecią powiązań. Globalna wiedza jest potrzebna, aby lepiej zrozumieć, jak działa świat i jak wojna na danym obszarze wpływa na sytuację ludzi w innych krajach i na innych kontynentach.

³ Ważne, aby wyjaśnić kontekst filmu i nie wyświetlać brutalnych ani prowokacyjnych materiałów.

Poziomy szczegółowości informacji w rozmowie na temat trudnej wiedzy

W takich rozmowach powinniśmy dostosować treści i obrazy do możliwości odbiorców oraz zadbać o atmosferę i nastrój w klasie. Wyobraźnia dzieci na etapie wczesnoszkolnym może uniemożliwić im szczegółowe zrozumienie sytuacji i kontekstu (np. wojny) przekazywanych w sposób, który będzie jasny dla starszych kolegów. Poziomą szczegółowości informacji będzie zupełnie inny w rozmowie z siedmiolatkami niż w przypadku dziesięcio- czy trzynastolatków.

W pracy w klasach I-III powinniśmy szczególnie zwracać uwagę na treści, obrazy i materiały filmowe, jakimi się posługujemy, mówiąc o wojnie, uchodźstwie i migracjach. Równie ważna jest klarowna i wyważona komunikacja, ton głosu oraz emocje, które wyrażamy. Aby zilustrować rozmowę i wspomóc uczniów w zrozumieniu istoty kluczowych pojęć i procesów, można wykorzystać odpowiednie do wieku i rozwoju dzieci książki z obrazkami i opowiadaniem bądź posłużyć się narracjami postaci z kreskówek i filmów (np. *Malala*), także takich, które przenoszą trudne problemy do świata fantastycznego, w tym świata zwierząt (np. *Tarzan* czy *Król Lew*). Takie działania pomogą zrozumieć altruizm i pokażą, że najmłodszy mają moc sprawczą – mogą uczynić świat lepszym poprzez zróżnicowane, małe i duże aktywności. Świadomość sprawczości i prawa do partycypacji oraz uczestnictwo w działaniach altruistycznych mogą odgrywać istotną rolę w zmniejszaniu poczucia bezradności i niemocy, szczególnie w sytuacji niepewności. Pomocne mogą się okazać zajęcia, które przenoszą punkt ciężkości na inne zagadnienie – odwracają uwagę od tego, co złe i tragiczne, a kładą nacisk na wartość współdziałania i potencjał pomagających ludzi. Będą to na przykład:

- aktywności angażujące dzieci manualnie, a więc oparte o przygotowanie prac plastycznych (budowa gościnnego domu, przygotowanie pocztówek z życzeniami, wycinanek na prezenty dla nowoprzybyłych do szkoły uczniów);
- rozmowy o pozytywnych zachowaniach zwykłych ludzi podczas wojny, np. omawianie przykładów wzajemnej pomocy, w tym dokarmiania zwierząt domowych sąsiada, który wyjechał, dyskusja dotycząca oddolnych zbiorów leków, latarek, żywności i ciepłych ubrań – omawianie zaangażowania wszystkich, którzy chcą wspierać potrzebujących.

W pracy z klasami IV-VIII szkoły podstawowej istotne jest, aby fakty i informacje były dostosowane do uczniów. To da im poczucie bezpieczeństwa. Takie poczucie (również to wyczuwalne w naszym głosie i zauważalne w postawie) jest niezwykle ważne, gdyż osoby w wieku dojrzewania mogą być bardziej zestresowane, rozkojarzone, zamknięte w sobie i nie chcą dyskutować o wojnie, uchodźstwie i migracji. Sytuacje w życiu codziennym, z którymi borykają się młodzi ludzie, oraz strzępki informacji z różnych źródeł mogą zwiększać napięcie, a brak poczucia bezpieczeństwa – potęgować lęki. Warto więc nazywać emocje

i utrzymać dotychczasowe rytuały oraz rutynę w klasie. W chaosie informacyjnym mogą stać się pomocne elementy stabilności i powtarzalności. Powinniśmy spokojnie, rzeczowo i stopniowo (nie wszystko od razu) wyjaśniać sytuację, a także pytać o potrzeby, jakie pojawiły się w szkole i społeczności w związku z wojną i migracją. Warto dużo wcześniej zasygnalizować, że na godzinie wychowawczej odbędzie się taka rozmowa, i pozwolić uczniom się do niej przygotować. W tym celu można wykorzystać jako tzw. puzzle do dyskusji głosy bohaterów z różnych książek, filmów czy komiksów oraz uwrażliwić młodych ludzi na przekaz medialny, np. na fałszywe informacje w sieci.

Być może warto zwrócić uwagę, że wiodącą aktywnością nastolatków jest wielokanałowe komunikowanie się z rówieśnikami. Dlatego badanie problematyki uchodźstwa i migracji można rozpatrywać w oparciu o znajomość różnych kultur. Przydatne będą np.: analiza utworów muzycznych lub filmów z różnych krajów, wymiana świątecznych tradycji i zwyczajów, a także współpraca oparta na zasadzie „nastolatek uczy nastolatka” – rówieśnicy wymieniają się doświadczeniami podróży czy migracji (również wewnątrz kraju) lub demonstrują sobie nawzajem tradycyjne i współczesne formy świętowania, uczenia się, spędzania wakacji i wolnego czasu.

Nastolatki, które doświadczyły wojny, **mogą nie chcieć rozmawiać o tym bezpośrednio i mają do tego prawo**. Jednak możemy zainicjować rozmowę (np. w formie dyskusji okrągłego stołu lub burzy mózgów) o przyczynach wojen i sposobach zapobiegania im. Temat agresji można omówić przez pryzmat tolerancji, wzajemnego wsparcia, heroizmu i wartości ludzkiego życia. Formami pracy w klasie mogą być projekty tematyczne, na przykład o doświadczeniu pobytu w innym kraju (wyprawa do kraju z wakacji, kraju z filmu dokumentalnego itd.), o specyfice adaptacji do różnych sytuacji i miejsc (kupowanie i kasowanie biletu w środkach transportu publicznego w różnych krajach), o trudnościach i sposobach radzenia sobie z nimi. Ważne jest, aby nauczyciele inicjowali współpracę wśród wszystkich uczniów na zajęciach.

Uczniowie szkół średnich mają już uszczegółowioną wiedzę, są krytyczni i mają wyższy poziom regulacji emocjonalnej niż ich młodszy koledzy. Jako nauczyciele możemy ich wspierać w budowaniu umiejętności krytycznego myślenia i postrzegania wojny, uchodźstwa czy migracji jako procesów dotyczących ludzi w szerszym kontekście geograficznym, społecznym, kulturowym, historycznym i politycznym. Możemy włączyć do rozmowy narracje (wywiady, nagrania video) innych młodych ludzi, podkreślając kontekst miejsc, w których chodzą do szkoły lub działają na rzecz praw człowieka i demokracji. Warto też wykorzystać gry edukacyjne⁴, blogi, listy, pamiętniki oraz wirtualne wystawy zdjęć. Możemy bazować na historiach o tym, co robią i przeżywają zwykli nastolatki, których uchodźstwo czy wojna doświadcza tak w Ukrainie, jak i w Polsce. Pozwoli to oswoić kontekst i wyzwolić poczucie solidarności z rówieśnikami, których dotknęły te trudne procesy.

⁴ Na przykład *This War of Mine*, <https://www.gov.pl/web/grywedukacji/this-war-of-mine> [dostęp: 20.01.2023].

Ważne potrzeby uczniów związane z rozmową

Jako nauczyciele musimy pamiętać, że nastoletni uczniowie zwykle chcą manifestować to, co widzą, rozumieją i co czują. Często też – szczególnie po doświadczeniu izolacji i edukacji online w pandemii (doświadczenia wykorzenienia, rozstania, rozluźnienia więzi, bycia zdanymi na siebie) – wolą się dystansować od innych, a nie integrować. Czują się komfortowo, trzymając się w swojej starej paczce, np. w grupie narodowej. Dlatego podczas rozmów związanych z trudną wiedzą potrzebują objaśnień (czemu służy dane ćwiczenie lub dana praca w zróżnicowanych zespołach, dlaczego to jest ważne). Istotne jest poczucie bezpieczeństwa i kontrakt – jasne ustalenia na temat przebiegu dyskusji z poszanowaniem praw człowieka, szacunkiem dla wypowiedzi innych, tajemnicą miejsca, w którym dyskutujemy, oraz z bezpieczną i produktywną moderacją dyskusji.

Niekiedy młodzi ludzie nie chcą współpracować ani rozmawiać, bo są spolaryzowani bądź zagrożeni spolaryzowaniem w klasie. W takich sytuacjach mogą pomóc scenariusze lekcji *Wyjdź poza czarno-biały świat*⁵ lub podcast dotyczący pracy nauczyciela w spolaryzowanych grupach⁶ (więcej na ten temat w materiale CEO *Jak rozmawiać o migracjach?*⁷).

Warto być przygotowanym na zróżnicowane pytania ze strony uczniów i autentycznym. Mówmy szczerze, czy znamy odpowiedź, czy nie, czy czujemy lęk, czy nie... To klucz do rozmów, w których młodzież może szukać odpowiedzi na pytania związane z poborem do wojska pełnoletnich uczniów, walczącymi na froncie żołnierzami, którzy mają tyle samo lat, co osoby w klasie, bombardowaniem domów cywilów, dezinformacją i fake newsami w mediach, w tym w mediach społecznościowych.

⁵ I. Meyza, *Wyjdź poza czarno-biały świat. Lekcje przeciw polaryzacji*, Szkoła z Klasą, Warszawa, <https://www.szkolazklasa.org.pl/lekcje-przeciw-polaryzacji-wyjdz-pozaz-czarno-bialy-swiat/> [dostęp: 20.01.2023].

⁶ Praktycy Dramy, *Zjawisko polaryzacji – czym jest? jak pracować w spolaryzowanych grupach?*, <https://www.youtube.com/watch?v=OD3zXj0zU4> [dostęp: 20.01.2023].

⁷ K. Górak-Sosnowska, U. Markowska-Manista, *Jak rozmawiać o migracjach?*, CEO, Warszawa 2021, <https://globalna.ceo.org.pl/material/jak-rozmawiac-o-migracjach/> [dostęp: 20.01.2023].

Na co zwrócić szczególną uwagę?

Oczywiście nie jesteśmy w stanie przewidzieć wszystkich sytuacji, które mogą się wydarzyć w klasie szkolnej. Jednak jako nauczyciele jesteśmy odpowiedzialni za poczucie bezpieczeństwa uczniów, a więc za kreowanie pozytywnego klimatu na naszych zajęciach. To ważne, bo niektóre osoby z trudnymi doświadczeniami nie są w stanie np. oglądać zdjęć przypominających im trudne sytuacje, których doświadczyły bądź były świadkami (tortury, bombardowania, ucieczka, psychiczna i fizyczna przemoc, dźwięk alarmu przeciwbombowego w uszach). Wyczerpane emocjonalnie dzieci i młodzież nie mają siły przetwarzać więcej informacji o wojnie, dlatego rozmowy na tematy neutralne⁸, pokazujące pozytywne aspekty życia mogą odwrócić ich uwagę od trudnej wiedzy. Można np. zorganizować grę miejską, przygotować wystawę, wycieczkę śladami historii miasta i jego mieszkańców, zaprosić gościa i porozmawiać o historii miejscowości bądź przygotować lekcję wychowawczą poświęconą wynalazkom i ważnym światowym odkryciom ludzi, którzy byli migrantami lub uchodźcami.

Niekiedy rozwiązaniem będzie przeprowadzenie rozmowy z uczniami dwuetapowo. Najpierw oddzielnie, z każdą grupą w klasie (celem jest zaobserwowanie, jak funkcjonują i czują się uczniowie z Polski, jak z Ukrainy, a jak np. z Białorusi czy Wietnamu). Następnie, kiedy poznamy sytuację poszczególnych grup i ich zdanie, porozmawiamy z całą klasą, jak możemy razem budować współpracę i pozytywne relacje w kulturowo i językowo zróżnicowanym zespole.

W pracy w szkole możemy również spotkać się z sytuacją, w której część uczniów z Ukrainy z doświadczeniem uchodźstwa codziennie „będzie na froncie” poprzez kontakt telefoniczny lub połączenie video z ojcem, bratem czy też przyjaciółmi, którzy zostali w miejscowościach pod ostrzałem bądź są czasowo odcięci od prądu i ogrzewania. Z tym nie radzi sobie wielu nauczycieli, których uczniowie odcinają się od rzeczywistości.

Powinniśmy też brać pod uwagę fakt, że dzieci w erze cyfrowej mają łatwy dostęp do informacji, które dominują w mediach. Młodzi ludzie mogą więc chcieć odwoływać się do znanych im źródeł bądź przeciwnie: ze względu na przeciążenie trudnymi informacjami i natłok fake newsów czuć zdezorientowanie i nie chcieć z nami rozmawiać.

⁸ Czasem neutralne słowo też może wywoływać trudne emocje u uczniów z doświadczeniem uchodźstwa, gdyż przypomina o wojnie. Ważne jest, aby nauczyciel to dostrzegł i odpowiednio zareagował, np. zastosował ćwiczenie oddechowe dla wszystkich lub inny przerwany, przekierował temat rozmowy bądź zrobił przerwę.

Przykładowe sposoby pracy z uczniami

Jednym ze sposobów na dyskusję na temat wojny, migracji i uchodźstwa jest **postawienie w centrum rozmowy neutralnego zagadnienia**, które pozwoli uczniom zauważyć własną sprawczość. Chodzi np. o pokazanie solidarności w zróżnicowanych działaniach dorosłych i dzieci, którzy nawet małym gestem mogą zrobić coś na rzecz innych i przyczynić się do zmiany. Warto przygotowywać szczegółowe instrukcje i kroki do zadań (np. praca na rzeczywistych sytuacjach). W ten sposób uczeń skupi się na konkretnym (a nie abstrakcyjnym) zagadnieniu i krok po kroku będzie pracować nad nim w parze lub w zespole.

Praca znanymi technikami, takimi jak burza mózgów, bądź metodą projektu (np. wykonanie kolażu „solidarność z osobami doświadczonymi wojną” albo puzzli na temat sposobów pomocy tu, na miejscu – w szkole lub mieście) może zainspirować dzieci do dalszego działania, wzmocnić ich poczucie sprawstwa oraz stać się przestrzenią do dyskusji.

Ważną metodą edukacyjną wspierającą rozmowy na trudne tematy jest metoda kontrhistorii, która pozwala dojrzeć perspektywę i zrozumieć doświadczenia zwykłych ludzi. **Kontrhistorie**⁹ to subiektywne narracje osób w różnym wieku. Zderzają się z narracjami o ludziach jako jednostkach i jako grupie doświadczonej wojną, które znajdujemy w mediach, literaturze, przekazach popularno-naukowych oraz badaniach akademickich współczesnej Europy. Kontrhistorie pozostawiają nam przestrzeń do współtworzenia dyskusji. Kiedy uczniowie mają szansę słyszeć głosy zwykłych ludzi, uświadamiają sobie, kto zazwyczaj przemawia w imieniu osoby doświadczonej wojną, kto i jak mówi o uchodźstwie i migracjach, posługując się koncepcjami zbiorowego stanowiska i indywidualnej pozycji. Kontrhistorie pokazują kontekst sytuacji innych ludzi i skłaniają uczniów do refleksji nad osobistą codziennością oraz kontekstem, w którym są oni zanurzeni „tu i teraz”. Tę metodę można zastosować, pokazując uczniom losy sławnych noblistów, piosenkarzy, piłkarzy czy aktorów, których biografie są zbudowane na doświadczeniach uchodźczych i migracyjnych. To m.in.: Albert Einstein, Freddie Mercury, Madeleine Albright, Joseph Pulitzer, Levi Strauss, Mila Kunis, M.I.A., Maria Skłodowska-Curie, Arnold Schwarzenegger.

⁹ Więcej o kontrhistoriach w kontekście wojny w Ukrainie i uchodźstwa w tekście U. Markowskiej-Manisty Bohaterowie drugiego planu [w:] M. Paluch (red.), Słownik wyrazów ratujących życie, Wyd. UKSW, Warszawa 2023.

Zakończenie

Warto zapoznać się z wydanymi przez CEO materiałami edukacyjnymi. Znajdziemy tam wiele scenariuszy zajęć, które można zaadaptować do własnych potrzeb w ramach realizacji tematów z obszaru trudnej wiedzy o migracji, uchodźstwie i wojnie na różnych etapach edukacji w szkole.

Wśród materiałów skorelowanych z konkretnymi celami dydaktycznymi oraz związanych z wyzwaniem i potrzebami uczniów, nauczycieli i szkoły są:

- Animacja *Rozmawiajmy o migracjach*
- Film *Opowieść Mahmouda o migracji*
- Jak z uczniami rozmawiać o wojnie, kiedy w klasie są osoby z Ukrainy, Rosji lub Białorusi?
- Jak rozmawiać o migracjach?
- 5 pytań, na które chcesz znać odpowiedź, zanim podejmiesz temat migracji i uchodźstwa

Dowiedz się więcej:

- Górak-Sosnowska K., Markowska-Manista U. (red.), *Non-Inclusive Education in Central and Eastern Europe: Comparative Studies of Teaching Ethnicity, Religion and Gender*, Bloomsbury, Londyn 2022.
- Markowska-Manista U., *Bohaterowie drugiego planu* [w:] Paluch M. (red.), *Słownik wyrazów ratujących życie*, Wyd. UKSW, Warszawa 2023.
- Markowska-Manista U., *Młodzież z ostrzelanego autobusu* [w:] Paluch M. (red.), *Słownik wyrazów ratujących życie*, Wyd. UKSW, Warszawa 2023.
- Markowska-Manista U., *Projekt Bohaterskiej Wyobraźni (Heroic Imagination Project)*, „Parezja”, nr 2, s. 55–58.
- Markowska-Manista U., Górak-Sosnowska K. i in., *Przewodnik dla nauczycieli akademickich i nauczycieli przedmiotów ogólnokształcących dotyczący nauczania tematów wrażliwych w klasie szkolnej*, 2022, https://sisu.ut.ee/sites/default/files/sensiclass/files/2022.06.15_guidance_material_pl_a4.pdf [dostęp: 20.01.2023].
- Markowska-Manista U., Machul-Telus B., *A świat milczy... Jak uczyć o ludobójstwie?* [w:] Machul-Telus B., Markowska-Manista U., Nijakowski M.L. (red.), *Krwawy cień genocydu. Interdyscyplinarne studia nad ludobójstwem*, Oficyna Wydawnicza IMPULS, Kraków 2011, s. 237–272.

- Markowska-Manista U., Machul-Telus B., *Edukacja o ludobójstwach – historia, pamięć, rozumienie* [w:] Machul-Telus B., Markowska-Manista U., Nijakowski L.M. (red.), *Krwawy cień genocydu. Część druga. Ludobójstwa – pamięć, dyskurs, edukacja*, Książka i Prasa, Warszawa 2017, s. 21–64, https://www.prohumanum.org/wp-content/uploads/2018/03/Krwawy-cien_txt.pdf [dostęp: 20.01.2023].
- Paluch M.(red), *Lekcje pokoju w czasie (po)wojennym*, Impuls, Kraków 2022.
- Warchala-Kopeć M., Urszula Markowska-Manista: *Ukraińscy uczniowie są szansą, żeby zmienić polską szkołę na lepsze*, „Wysokie Obcasy” 30.09.2022, <https://www.wysokieobcasy.pl/wysokie-obcasy/7,173910,28970071,urszula-markowska-manista-ukrainscy-uczniowie-sa-szansa.html> [dostęp: 20.01.2023].
- Zabłocka M., *Słuchać, dawać przestrzeń i traktować z szacunkiem – rozmowa z dr. Urszulą Markowską-Manistą o dobrym byciu razem dzieci ukraińskich i polskich*, „Kosmos dla Dziewczynek”, <https://kosmosdladziewczynek.pl/portal-wiedzy/relacje/sluchac-dawac-przestrzen-i-traktowac-z-szacunkiem-rozmowa-z-dr-urszula-markowska-manista/> [dostęp: 20.01.2023].
- Serial animowany *Pies Patron*: <https://www.youtube.com/watch?v=XwwXNli5ik8> [dostęp: 20.01.2023].

Tekst powstał w partnerstwie z Norwegian Refugee Council.